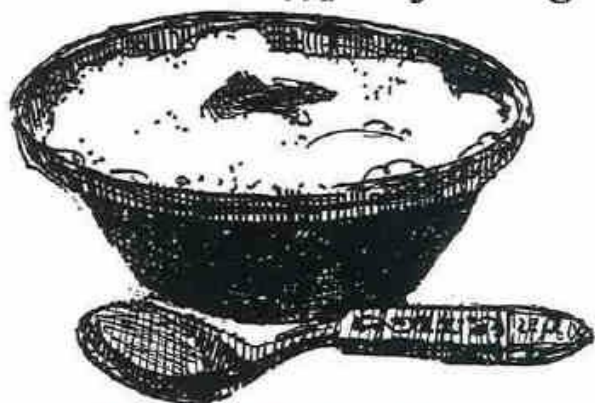

Lokalhistorisk skrift for Enebakk
Nr. 4 -2000 Utgitt av Enebakk Historielag

Ign

Juleskikker og julefeiring

God Jul

Fra innholdet:

Julesanger – barnetradisjon ?

Av Laila Grastvedt

Trettendedagen – tjuendedagen

- hvor lenge varer jula ?

Fra julekortets historie

"En julehistorie fra Enebak i 1850- årene"

Av Mekkel Nyland

Julenummer 2000

I det siste nummeret av Ign i det nye årtusenets første år lar vi temaet være jul og julefeiring. Her skal vi se på juleskikker og julefeiring i distriktet vårt og mer allment. Hovedartikkelen er skrevet av konservator Laila Grastvedt. For en tid siden holdt hun et kåseri om juleskikker og juletradisjoner i Enebakk Historielag. Det er en ganske annen høgtid enn dagens julebord og kjøpesenterjul hun formidler. Hun er levende opptatt av å ta vare på viktige tradisjoner i vår kultur, som sang- og danseleker som hørte jula til. Kanskje kan Igns lesere i neste julenummer fortelle om sine foreldres – eller kanskje sin egen barndoms jul.

Julesanger - barnetradisjon ?

Av Laila Grastvedt, konservator MNF

Jula som barnas fest er av nyere dato – og en del av den kommersialiserte materialistiske jula med pakkene i sentrum. Til tross for de kristne rammer om jula og formell kristen feiring, hadde jula også tidligere et annet og sosialt langt viktigere innhold ved siden av feiringen av Jesu fødsel. Den tradisjonelle julefeiringa var først og fremst en familiefest med fokus på ætta, garden og fruktbarheten for folk og fe. Vekten lå på den voksne festen – jula spilte en viktig rolle for opprettholdelsen av det sosiale fellesskapet – på en helt annen måte enn i dag. Kontinuitet og stabilitet preget julefeiringa til langt inn i det 20. århundret. I dag foregår den voksne julefeiringa i stadig større grad før jul, i adventstida. For svært mange har julebordene tatt over for julefesten. Rammene om de voksnes feiring er på denne måten flyttet fra den private til den offentlige sfære og

festene "på forhånd" med kolleger og i foreninger ute "på by'n" og i forsamlingshus er for mange en viktigere del av jula enn den egentlige julefesten. Atskillelsen av generasjonene er typisk for den moderne festtradisjonen.

Som nevnt innledningsvis, var den tradisjonelle jula like viktig for alle generasjoner og alle deltok i de samme aktivitetene. Det var en familiefest – en storfamiliefest – som omfattet alle som hørte hjemme i gårdsfellesskapet, også tjenestefolk. Fra 2. eller helst 3. dag jul ble kretsen åpnet – da begynte festene rundt i bygda, spesielt for ungdommen. Men også de godt voksne deltok i festtradisjoner som i dag anses som barneleker, juleleker som i dag mange steder er gått i glemmeboka, også som barneleker. Julefesttradisjonene var ikke spesielt barneleker – alle deltok i leken. Som i all tradisjonell skikk var det imidlertid ett klart skille - skillet mellom menn og kvinner, og delvis mellom gutter og jenter. En del av julas festligheter er forbeholdt gutter og menn, som skikken å skyte jula inn. "Annendagskeidet", en del av julebukkfigurene måtte være menn eller gutter.

Innsamling av juleskikker

De gamle juleskikkene tiltrakk seg tidlig folkeminnegranskernes interesse. Men det var i sær det "eksotiske", skikker med rot i førkristne fruktbarhetsriter, klart magisk preget tradisjon, og skikker med felleseuropeisk utbredelse samlerne konsentrerer seg om. Det vil si tradisjonene knyttet til det siste kornbandet og juleneket, grøt til gardvoren, altså nissen, julehalmskikkene, våking, varselstaking og lignende. All tradisjon om "oskoreia", det vil si de vonde vetter som var på ferde i årets lengste natt, er også i fokus i folkeminnesamlingene.

Tradisjoner om fest og leik ser ut til å ha vært av mindre interesse for de som samlet og bearbeidet juleskikkematerialet. Tradisjonsforskerne i slutten av det 19. og begynnelsen av forrige århundre var på jakt etter "den germanske arven", av kulturgrenser og kulturfenomenenes spredning. Ved Institutt for sammenliknende kulturforskning var man mer opptatt av de store linjer, både geografisk og historisk, enn i det lokale og skikkens funksjon på mikronivå. Forskere som Lilly Weiser Aall og Nils Lid har forsket på skikkene "å ligge i julehalmen", om julebukker og nyttårsgeit, men var mer interessert i å dokumentere høg alder og felleseuropeisk arv enn hva som ble sunget, i tilfelle når og hvem som sang. "Nyere" trekk ved

skikker med alderdommelig kjerne var ikke interessante i deres sammenheng og er ikke beskrevet.

En del, spesielt de som var opptatt av den magiske tradisjonen, ser ut til å ha samlet for å påvise – og bekjempe – folks ”vankunne og overtro” – og framstiller følgelig tradisjonselementene som kuriøse. Deler av legen Reichborn-Kjenneruds samlinger bærer tydelig preg av nedlatende forhold til det materialet han fikk inn. Motivet var folkeopplysning og i iveren etter å rydde vei for moderne medisinske metoder og helsestell, ble barnet i mange tilfeller kastet ut med badevannet. Folkeminneforskningens program og interessefelt satte den gang som nå dagsorden for prosjekter og valget av innsamlingstemaer, og dette forklarer hvorfor deler av norsk juletradisjon og folkeskikker er svært mangelfullt belagt i tradisjonssamlingene og følgelig ikke forskningsmessig bearbeidet.

Sang- og barneleker

Julesanger har altså ikke tiltrukket seg forskerens interesse og blitt samlet inn i samme grad som festskikker ellers. Kun de eksempler som bærer preg av høy alder og/eller stor geografisk spredning i tillegg til folke-musikalsk verdi er beskrevet av forskerne. I det hele er den nyere juletradisjonen ikke dokumentert i særlig grad. Med nye mener jeg skikker som har vært i bruk i det 20. århundret. Vi er nå inne i det neste – og det betyr at det haster sterkt med å komme i gang med dette arbeidet før de siste som har vært med og lekt juleleker og gått julebukk er borte. Men dette er helt typisk for tradisjonssamling – det skjer først når vi har kun rester tilbake – aldri når en skikk er i full blomst.

Ser vi bort fra julesalmene, kjenner vi ikke til mange sanger som var knyttet til jula. Sang har gjerne vært brukt som del av opptog eller i leker. Vi kjenner også til noen slike eksempler fra juletradisjonen

”Stjerneguttene” og ”Stjernespiilet”

Den siste opptegnelsen av denne tradisjonen – en av de få som finnes – er fra Grimstad og ble gjort så sent som i 1950-åra. Denne opptegnelsen dokumenterer en skikk i sterk oppløsning, selve teksten i sangen er vesentlig mindre, likeens som utstyret guttene som framførte den i var forenklet. Det samme kan sies om budskapet i sangen. Det er likevel hevet over tvil at det dreier seg om de siste rester av et katolsk julespill som opprinnelig ble framført av klostertskoleelever, det vil si gutter.

"Jula var en familiefest – en storfamiliefest"

Opprinnelig handler stykket om de hellige tre konger og deltakerne var utstyrt med dertil passende kostymer. De hadde med seg ei stor stjerne med lys inni og gikk fra hus til hus og framførte sangen. Etter hvert har utstyret endret seg til spisse hvite hatter påklebet glansbilder. Stjerna ser ut til å ha hørt med helt til den siste opptegnelsen. I Sverige kjennes skikken fra universitetsbyene Lund og Uppsala der studentene skaffet seg noen ekstra skillinger ved å framføre spillet. Vi har også belegg for at dette spillet var kjent i byer i Norge og til dels på Vestlandet. Stjernespillet er en av få kontinentale byskikker som har nedfelt seg i norske tradisjonsoppskrifter.

Staffansvisa og Annendagskeid

Ei anna vise som lever i svensk tradisjon og nå har "hengt" seg på den meget vitale svenske Luciafeiringa, er Staffanvisan. (Luciafeiringa, slik vi kjenner den i Norge i dag er kommet hit i den senere tid - etter siste krig - fra Sverige). Denne visa er knyttet til en katolsk helgen, St. Stefan, som i følge legenden var stalldreng hos kong Herodes i Palestina. Han skal ha vært den første som så Betlehemstjerna, den samme stjerna som

Stjernerne har med seg. St. Stefan er hestenes skyttshelgen. Andre juledag var St. Stefans dag og i norsk tradisjon kom dette til uttrykk i forskjellige former for kappritt, det være seg på vei til kirke eller skikken "å vanne hestene", det vil si at gårdens unggutter kappred rundt i bygda for å få vann til hestene sine. I Staffansvisa heter det også at "han vatna sine fåler fem". Det dreier seg altså om samme skikken som beskrives der. På sin ferd rundt i bygda skulle rytterne også bevertes, både med mat og i sær med drikke. Som skikken fortsatt er, skulle ingen gå fra garden uten å ha smakt på julematen og brygget – de skulle ikke bære ut jula, som vi sier på de kanter jeg kommer fra. Annendagskeidet er ett eksempel på den kjønnsdelte tradisjonen. Annendagen var karas dag, og både ung og gammel deltok. De norske beleggene forteller ikke om sanger knyttet til dette, slik vi finner det i den svenske tradisjonen.

Fra Lussi til Lucia

Feiringen av Lucia den 13. desember, er i løpet av de siste tiåra blitt en svært populær førjulsskikk også i Norge, spesielt i barnehager og i skolene. Denne natta ble tradisjonelt holdt for å være vinterens lengste natt og i den norske tradisjonen var alle vonde vetter på ferde Lussinatta. Lussi var ei vette, et vesen som hevnet seg, spesielt på gårdens kvinner hvis de var for sent ute med juleforberedelsene. Til Lussi skulle alle typer grovarbeid være ferdig. Om navnet Lussi er en forvanskning av Lucia eller Lucifer er det vanskelig å si noe sikkert om. Begge ord har imidlertid rot i det latinske lux, som betyr lys.

I Sverige har Luciafeiringen blitt en såkalt *tradisjonsdominant*, det vil si at deler av andre tradisjonskompleks som hører hjemme på andre dager eller i andre situasjoner, har "hengt seg på". I den svenske Luciafeiringen har elementer fra tre forskjellige tradisjonskompleks koplet seg sammen. Den ene er feiringen av lysdronningen Lucia, en siciliansk helgen, det andre er stjernerne, stjerneguttene på svensk - som nå utgjør Lucias følge kledd i samme kostyme som Stjernerne det fortelles om fra Grimstad. det vil si i hvite kapper og høge, spisse hatter med glitrepynt. Det tredje er Staffansvisa som stjerneguttene synger. Denne visa er egentlig ei legendevise, en middelalderballade, og hadde opprinnelig en mengde vers med fast omkvad. I dag synger svenske stjernegutter imidlertid dette:

Staffan har en staldreng

Ty tackom vi så gjärna

Han vattna sina fåler fem

*Alt for den ljusa stjärna
Ingen dagar synes än
men stjernorna på himmelen
de blanka*

Dette er, så vidt jeg vet, ikke levende tradisjon i Norge i dag.

Julesalmer, julesanger og sangleker

Sangene vi forbinder med jula kan deles i tre hovedgrupper:

1. Julesalmer. gjerne til folketoner. Denne gruppa femner alt fra traderte julesalmer til salmer av kjente salmediktere, både norske, danske og utenlandske. i dag synges det mindre i skolene enn før, og i de kommunale barnehagene gjør kravet om livssynsnøytralitet også sitt til at barn ikke lærer de "gamle" sangene i samme grad lenger. I hvilke sammenhenger synges det så julesanger i dag? Fortsatt er tenning av julegrana første søndag i advent en populær lokal begivenhet. I tillegg til nissebesøk og godteposutdeling arrangeres det fremdeles gang rundt juletreet og det synges alt fra "Glade jul" til "Reven rasker over isen". Kirkesang juleaften er for mange julas høydepunkt og landet rundt er kirkene smekkkfulle, mange steder holdes det to julemesser etter hverandre juleaften. Likevel er det bare en liten del av den oppvoksende slekt som opplever denne timen med julesalmer i kirken.
2. Sekulære julesanger – barnesanger. Dette er sanger som ikke har et religiøst innhold, men som handler om det vi ellers forbinder med jula, for eksempel nissen. Margrethe Munters *På låven sitter nissen med sin julegrøt* er fortsatt populær, likeens *Musevisa* og *Julekveldsvisa*, begge er Alf Prøysens verk. I dag er denne type sanger kanskje mer kjent enn

julesalmene. I varehus og kjøpesentre er det de profane julesangene i tillegg til engelske juleplater som strømmer mot oss, fra midt i november. Når jula kommer er mange så lei denne julemusaken at de knapt orker å synge med når jula endelig er der. Ut fra slike betraktninger kommer spørsmålet: Har julesangene samme symbolverdi og samme betydning som stemningsskaper for oss i dag, slik vi som er godt voksne husker fra egen barndom? Og blir de sunget av barn og voksne i dag?

3. Julesangleker. Denne gruppa sanger er den som jeg personlig synes er mest interessant, fordi sanglekene har, eller hadde, størst betydning som festelement og som sosialt "lim". Her vil jeg igjen minne om at festen, i denne sammenhengen julefesten, ikke var spesielt for barn. Dette gjelder også for sang- og danselekene. Danselekene var i utgangspunktet leker for voksne og ikke minst, ungdom. Det er først langt ut i det 20. århundret at sanglekene er blitt redusert til barneleker. Juletreets funksjon som julesymbol er relativt ny i norsk tradisjon. Likevel har skikkene knyttet til julegrana fått en dominerende plass i julefeiringa det siste hundreåret. Gang rundt juletreet praktiseres ikke like mye i dag som i min barndom. Det skyldes flere ting. Mangel på sangglede og kjennskap til sangene er en viktig faktor, det samme er plassmangel. Det krever plass å ha et "frittstående" juletre, og like viktig: en må være mange nok til å rekke rundt treet. Dagens julefeiring i kjernefamiliens skjød gjør det vanskelig å få til en skikkelig ring rundt juletreet. Flere av sanglekene som "Reven rasker over isen" og "Så går vi rundt om en enebærbusk", "Jeg gikk meg over sjø og land" og "Hei tomtegubben ta i ring", har et innhold som ikke refererer til jula. Det blir likevel danset rundt juletreet og oppfattes i dag som julesanger. Disse lekene har tidligere vært i bruk også i andre festsammenhenger. Sangleker er en gammel form for fellessang og lek, som før ble utøvd av voksne og ungdom. Sangdans er kjent i Norge fra høgmiddelalderen og denne dansen skilte seg i funksjon ikke fra de "moderne" ringdansene. Flere av sanglekene har et innhold som handler om å finne seg en kjæreste, og hadde helt klart en funksjon i spillet mellom gutter og jenter, utvilsomt viktig i ei tid med strenge former for omgang mellom kjønnene. Sanglekene hører hjemme på juletreffestene i en større sammenheng enn i hjemmet. Folk flest i dag har ikke plass til selskaper der en kan utfolde seg på den måten. I min

ungdom på Gjøvik var følgende sangleker, i tillegg til de tidligere nevnte, i fortsatt bruk på juletreffester:

Bro bro brille

Ritsj ratsj fillebom bom bok

Jeg gikk meg over sjø og land

Tyven, tyven

Ta den ring og la den vandre

Så vever vi vadmél

En vakker gutt ut i dansen går

Til seters, til seters

Skjære, skjære havre

Lasse går i ringen

Er disse sangene kjent og brukt i dag? I dag kan folk flest mye mindre tekster utenat enn før, blant annet fordi sangene så sjelden blir sunget. Men hva med bevegelsene og turene i dansene, leken? Slik jeg kjenner disse sangene ble det sunget mens man utførte helt bestemte danser eller leker. Man husker sangen fordi man gjorde spesielle ting mens man sang. Brukssammenhengen var med andre ord helt vesentlig for hukommelsen. Sanglekene spilte en viktig rolle som sosial igangsetter – alle kunne – eller skulle delta, og i leken var alle like. Det var lekens regler som gjaldt, ikke om en var populær eller pen.

Julebukker

JulebukktRADISJONEN har opptatt tradisjonsforskerne i begynnelsen av dette århundret. Å gå julebukk var heller ikke en uskyldig barnelek, slik vi kjenner den i dag. Selv kan jeg huske at mine foreldre gikk julebukk til naboer og venner, og det var svært viktig at julebukkene ikke ble

JulebukktRADISJONEN lever den dag i dag – om enn ikke akkurat som før

gjenkjent. Først ved en senere anledning ble de avslørt. Som barn gikk vi julebukk i nabolaget, men det var først lov fra tredje dag jul, helt i tråd med den gamle skikken. For å bli invitert med inn og få med litt julegodter i sekkene våre, måtte vi spille "roller", dvs. forvrengte stemmen, komme fra et eller annet eventyrsted – og vi måtte kunne framføre noe, en sketsj, eller mer vanlig, syngesanger. Og i jula ble det selvfølgelig sunget julesanger. Jeg vokste som nevnt opp i en by med mange barn i nabolaget, så konkurransen var stor, og kravet til repertoar deretter. Hvordan ter julebukkene seg i dag? Må de kunne synges, gjøre kunster, eller handler det kun om å få godteri? Er de voksne med på notene – kjenner de sin rolle i dette spillet, eller er det enklere å sende barna videre med litt julegodt? Et annet spørsmål er om det fortsatt finnes voksne som går julebukk, eller er også dette sett på som kun barnelek i dag?

Julesang og –lek i dag: innsamling

Muntlig tradisjon har trange kår i det moderne menneskets mediedominerte liv. Vi blir underholdt av TV, video og dataspill. Bli det lekt og sunget blant barn – og voksne – som en del av dagens julefeiring? Jeg oppfordrer leserne til å observere sine omgivelers forhold til denne delen av juletradisjonen - og om mulig gå aktivt ut i "felten", delta i aktuelle situasjoner med båndopptaker og om mulig, videokamera. Tradisjonsoverføring – det vil si videreføring av tradisjonsbåret kunnskap, det vær seg fortellestoff, sanger, mat- og spiseskikk, omgangsformer eller håndverkskunnskap, krever autentiske overføringssituasjoner, det vil si situasjoner der de aktuelle tradisjoner er i bruk og har en funksjon. Dette er viktig å ha i bakhodet ved innsamling av for eksempel sangtradisjon. Som nevnt brukes julesangene i forskjellige sammenhenger. Ved innsamling er det viktig å få med seg brukssammenhengen, hvem som er utøvere, hvem de har lært av, om tilhørerne er aktive, dvs. er deltakere, om det er en kollektiv handling, for eksempel gang rundt juletreet og bevegelser til sangen osv. Og hva med alle de nye lekene barn lærer i barnehagen? Er det kommet til helt nye sanger og leker?

Uansett – kjære alle voksne – kast dere ut i det og lek med – jula er ikke bare for barn!

TRETTENDEDAGEN – TJUENDELAGEN -hvor lenge varer jula?

Er jula slutt trettendedag eller tjuenedag jul? I våre dager virker det som det er hvor lenge juletreet står før det drysser alt for mye, som avgjør når en erklærer jula for slutt. Trettende dag jul, 6. januar, eller kanskje før det lempes de fleste treet på dør og pakker vekk julestasen. Så får esken med julepynt stå i ro til handelsstanden en gang i november minner oss på at nå er det snart jul igjen.

Hos noen av den eldre garde er det nok fortsatt tjuenedagen som er siste juledagen. Nedenfor forteller vi litt av historien, og hvordan trettendedagen og tjuenedagen ble feiret forskjellige steder i landet (fra Olav Bø: "Vår norske jul" og Birger Iversen "Mari Vassause").

Trettendedagen er minnedagen for de hellige tre konger, som ifølge legenden fulgte stjernen til Betlehem og til Jusus-barnet. Dagen ble også kalt *gamle juleaften*. Dette hadde sammenheng med et kalenderskifte som ble fortatt i Danmark og Norge i år 1700. Da ble den *julianske kalender* (etter Julius Cæsar) skiftet ut med den *gregorianske kalender* (etter pave Gregor den trettende). Forskjellen mellom kalenderne var altså 12 dager, slik at julekvelden "forskjøv" seg tilsvarende.

Fra *Hardanger* finnes en utførlig skildring av trettendehelga. Der snakket de gamle om "gamlejoli". Helt opp til 1870-tallet feiret folk dagen som ei helg, med mat og drikke. Det er sagt at noen av de eldste satte denne dagen foran juleaften, og det er fortalt at en gammel mann ikke smakte verken vått eller tørt før trettendedagen "men då drakk han".

En av skikkene fra feiringen av Helligetrekongers aften var "tolvterusen" – det vil si at natt til den trettende juledagen ble feiret med den største rusen i jula. I fra vårt distrikt fortelles at i Aurskog skulle jula tures ut trettendedagen. Da får det flokker mellom gardene og tura, da "tok de juleollen" som de sa. I Hadelandsbygdene brukte også ungdommen   "ta juleoll". Troll og hekser er også en del av historia rundt juledagene. I Nannestad ble barna skremt med ei farlig vette som var ute trettendedagen. Mange steder fortelles at det var trollkjerringer som var ute natt til trettendedagen .

Det var også mange "tegn" knyttet til trettendedagen. Det var regnet som en svært hellig dag, hvor en f r eksempel ikke skulle arbeide. Fra Setesdal fortelles det at "Sigrid Gunnarsdotter karda ull plent som dei hine kveldane. Men um morgonen stokk ho: *Den gamle joledagen* sto det skrivi med blod på kardane". Ingen tvil om at dette var tegn på at det var handlet ille.

I Gudbrandsdalen var det en allmenn regel at karene ikke skulle drive med grovarbeid på trettende- eller tjuendedagen, ikke kjøre i marka eller hogge tømmer. Kvinnene skulle ikke karde eller spinne, ikke klippe sauene eller kinne smør. Tjernerne skulle ha fri fra alt annet enn fjøsarbeid. Disse reglene kunne ikke brytes uten straff. Brøyt en regelene, ville det komme en ulykke eller et tegn som fortalte hvor galt en hadde oppført seg. Det fortelles at en kar som dreiv med rypesnaring, ville se til snarene en trettendedag. B rsa v ga han ikke ta med, det kunne gå riktig galt. Det viste seg at alle snarene var tomme. Det tok han som et tegn på at han hadde gjort noe galt.

Ei kvinne klipte sauene en tjuendedag. Best som ho klipte ble det blodflekker på ulla. Men ho hadde ikke klipt i skinnet, så dette var nok også et merke.

De skikkene en kjenner fra tradisjonen på tjuendedagen skiller seg ikke mye fra de som hører trettendedagen til. En teori går ut på at tjuendedagen kan ha røtter til den eldgamle hedenske midtvintersfesten. Det vil også si at skikken skulle ha overlevd kirkelig påvirkning i middelalderen og fått nytt liv i en seinere tradisjon.

I alle fall har dagen mange steder vært en festdag, der folk "danset jula ut" til langt på natt, og sørget for at det siste av julematen ble spist opp og det siste jule let drukket. Og så ble jula kostet ut med bj rkekviser eller en

sopelime. Særlig barna var ivrige, de startet i stua og feiet alle rom til de kom til utgangsdøra – og der forsvant jula ut.

Et gammelt stev om denne skikken lyder:

*Å nå har jula ende,
Og nå e gleda gløymt.*

Et annet ordspråk som markerte slutten på julematen og juledrikken var:

*Det var godt strå,
Som korn, øl og brød er i enden på.*

Red.

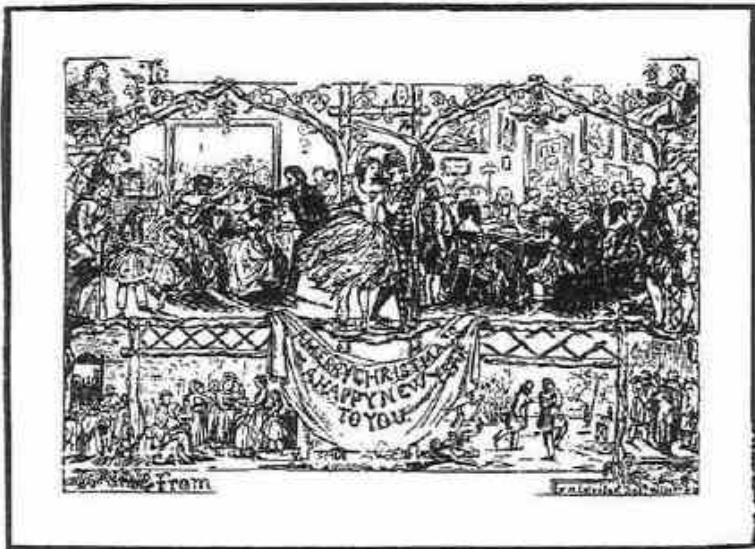
Fra julekortets historie

Mange har skrevet om julekortets historie. I Norge er den ikke så lang – vel 130 år. Det første norske julekortet ble trykket og utgitt av F. Beyer i Bergen i 1870. Kortet finnes i Folkemuseets samlinger. På baksiden er det skrevet "Julen 1870", men bildet på forsiden er ikke et spesielt julemotiv. Det forestiller to (bonde)koner som sitter ved et dekket bord og

drikker kaffe. Under motivet er det trykket "Glædelig jul". Formålet med julekort var altså å ønske familie og venner ei god høgtid. I tidligere tider ble dette gjort muntlig, ved besøk eller når en sendte ei helsing med andre. Formen med å sende kort hang selvsagt sammen med både en bedring i postvesenet og utvikling av en trykkes teknikk som kunne tilby kort med varierte motiv og til en pris folk kunne betale.

Det startet i London

Vi skal komme tilbake til norske julekort, men først gjøre et sprang dit det hele startet. I 1842 tegnet en engelsk maler, William M. Egley jr. et kort der motivet var et gallakledd muntert selskap som danser under en misteltein. Han fikk kortet trykket, og før jul det året mottok Egleys venner og bekjente kortet, der det også var trykket en hilsen: "A MERRY CHRISTMAS AND A HAPPY NEW YEAR TO YOU".

Dette er det eldste kjente julekortet fra 1842, laget av William M. Egley jr. Det ble først laget med en hilsen spesielt til Egleys venner, mens kortet vi viser her er laget med en mer allmenngyldig hilsen. Det kom i salg i England noen år senere, i 1845.

Det første trykte julekort for salg ble laget året etter, i 1843 (det ble lenge regnet som det eldste julekortet i verden, helt til Egleys kort ble funnet). Utgiveren var direktør for Victoria and Albert Museum. Han fant ut at det ville være rasjonelt å lage en litografi med en julehilsen trykket på kortets forside. Han engasjerte en kunstner til å tegne kortet. Det forestilte en

familiemiddag der elleve festkledde personer spiser og skåler i rødvin. Kortet ble trykket litografisk og håndkolorert. Opplaget var på 1000 eksemplarer og prisen var på en shilling stykket. Det fortelles at salget gikk tregt. Grunnen var nok den høye prisen, men også motivet: Et selskap som skåler i vin falt ikke nødvendigvis i god jord i det puritanske England midt på 1800-tallet.

I 1860-årene kom denne engelske skikken med julekort til Tyskland, og videre til de andre landene i Mellom-Europa. Så kom julekortene til Danmark, så til Norge og til sist til Sverige.

De norske julekortene

Lenge var det slik at de fleste kortene ble trykket i Tyskland og Danmark, slik at motivene var like over store deler av Europa. Det var ikke nødvendigvis spesielle julemotiv. Men i de eldste julekortene som ble trykket i Norge, finner vi vintermotiv og naturstemninger. Skiløpere, hest med slede, og ikke minst fugler på rimete bjørkekvister kan være eksempler. Julenissen kom seinere. Først da Tyskland kom med sin Weinachtsmann og England med sin St.Claus, kom også den norske nissen med som motiv. En av de eldste norske kortene med nissemotiv skal være tegnet av Wilhelm Larsen. Han var maler, humorist og forfatter. Et av hans julekort, fra 1883, forestiller en ekte norsk gardsnisse som kaster snøball, men en kråke som tilskuer. Nissen var som en gardsnisse skulle være: Lien og med hvitt skjegg, grå klær, knebukser og rød topplue.

Et annet norsk julekort fra samme år, har bymotiv. Det viser Stortorvet og Domkirken, og med "Glædelig Juul !" tvers over motivet. Vi ser også statuen av Kristian Kvart, som var avduket i 1880, bare tre år før kortet ble laget.

Men det var nok helst landsbygda og naturromantiske motiver som ble brukt. Adolph Tidemands maleri "Norsk juleskikk" fra 1846 ble også trykket første gang på et julekort i 1883, og utgitt av Cammermeyers Boghandel. Maleriet har også vært brukt som omslag på julehefter. Det viser et tun med laftet stabbur, kornnek på stang, og flere festkledde mennesker. Det var bokhandlere og trykkerier som utga julekort. Ved siden av Cammermeyers Boghandel er det vanlig å nevne Richard Andvord, Halvorsen & Larsen, P.T. Mallings og Jens Lyche som julekortutgivere.

På slutten av 1800-tallet kom også kristne motiv sterkere og sterkere inn i julekortfloraen. Engler og stallen med krybben og Jusus-barnet kunne være

motiv, eller folk som kjørte i spisslede til kirke i vakkert norsk vinterlandskap.

Natur- og vintermotiver var vanlige på de eldste julekortene, som hest med slede på islagt vann og dompapp på rimete bjørkekvister. Theodor Kittelsen ga ut et kort med slikt vintermotiv i 1906.

Gardsnissen var motiv på de eldste norske julenissekortene. Dette heter "Nissens julegrød" og er utgitt så tidlig som i 1873. Det finnes i Universitetsbibliotekets samlinger.

Julekort med motiv fra Stortorvet i Kristiania, utgitt i 1883. Det er trykket i en brun farge, men på noen felter er det lagt på rød og grønn farge.

Adolph Tidemands maleri "Norsk Juleskik" er fra 1846. På 1890 tallet ble motivet gjengitt på julekort for første gang, men dette er gjentatt flere ganger etter det. Maleriet er også brukt som omslag på julehefter, som for eksempel på "Jul i bygden" i 1927.

Også politiske julekort

Motivene på julekortene var ofte typiske nasjonale. Ut over mot slutten av 1800-tallet kunne en i tillegg merke innslag av nasjonal selvhøvdelse i motivene. På denne måten ble også julekortene en del av løsrivelsen fra Sverige.

Under siste krig ble det laget illegale julekort. De kombinerte gammeldags julestemning med det sterkeste nasjonale symbolet, nemlig det norske flagget. Og teksten var "God *norsk* jul".

Fortsatt har julekortene en sentral plass i vår julefeiring. Det er mange år siden vi passerte 20 millioner kort sendt gjennom norske postkontor. Vel framme blir kortene regnet som lesestoff for alle, og gjerne lagt i en bolle eller skål, plassert på en hedersplass i stua.

På neste side gjengir vi en del julekort med typiske norske motiver.
Red.

Religiøse motiver finner vi på mange julekort.

Norsk skulle det være, med norske nisser og norske flagg.

Skikken med julenek var et offer for bedre Fruktbarhet på gården

En julehistorie fra Enebak i 1850-årene

Av Mekkal Nyland

Historien starter i høstjakta, men handler mest om et juleselskap på Omberg i Ytterbygda. Den er opprinnelig trykket som en avisartikkel, og overlatt Historielaget fra Margit Svendsen i 1971.

Her er den gjengitt i noe forkortet form

En skyet septembermorgen i grålysningen går en jeger skogsstien innover fra Skarperud til Ekebergkollen. Han bærer geværet i hånden, skreppe over akslen og fører hund i kobbelt.

Ved middagstid stod jegeren på en ås søndenfor Slorene. Da hadde han både fugl og hare i skreppen. Han sto avventende, for hunden søkte over terrenget. Da kommer hunden inn til ham, lav og med halen mellom benene. Jegeren kjente sin hund og viste det var folk, og han koblet den og vilde søke å undgå å møte noen, da han var på ulovlig jakt. Knakk! sa det i kvist fra flere steder, og han skjønte det var uråd å komme unda, hvorfor han hoiet et skogsskrik utover, og nok et. O'hoi ble det svart fra flere kanter, og flere jegere kom å spurte hva som var påferde. Den ene av dem sa at han var skogens eier og het Jølsen på Ekeberg og spurte hvem den

fremmede jeger var, og hvem som hadde gitt ham lov å jakte der i skogen.

"Å trøste og bære mig De Jølsen, je har gått mig bort å veit ette å finne himatt", svarte jegeren.

"Hva heter du, spurte jeg", svarte Jølsen.

"Å bære mig De, je har sånt et stygt navn at je skjemmes ved det. Folk kaller mig for Tutern. De har nok hørt det gjeti", var svaret.

Jo, Jølsen hadde da det. "Det blir ingen annen råd enn at jeg får følge han ned i Ytterbygden, for en slik tomsing kan vi ikke overlate til sig selv her innpå skogen", sa Jølsen.

Tutern strevde svært for å holde følge med Jølsen og så sig ofte forvirret om, så Jølsen blev mer og mer sikker på at den forvillede var den han utgav sig for.

Da de var kommet på åsen ved delet mellom Omberg og Ekebergskogen og kunde se utover Ytterbygden, sier Jølsen: "Ja nu, Tutern, behøver jeg vel ikke å følge dig lenger, nu må du vel klare å finne frem, for der ser du Opsahl og Kopås, der er Sulerud, Østby og Ungersnes, og rett ned her er Omberg".

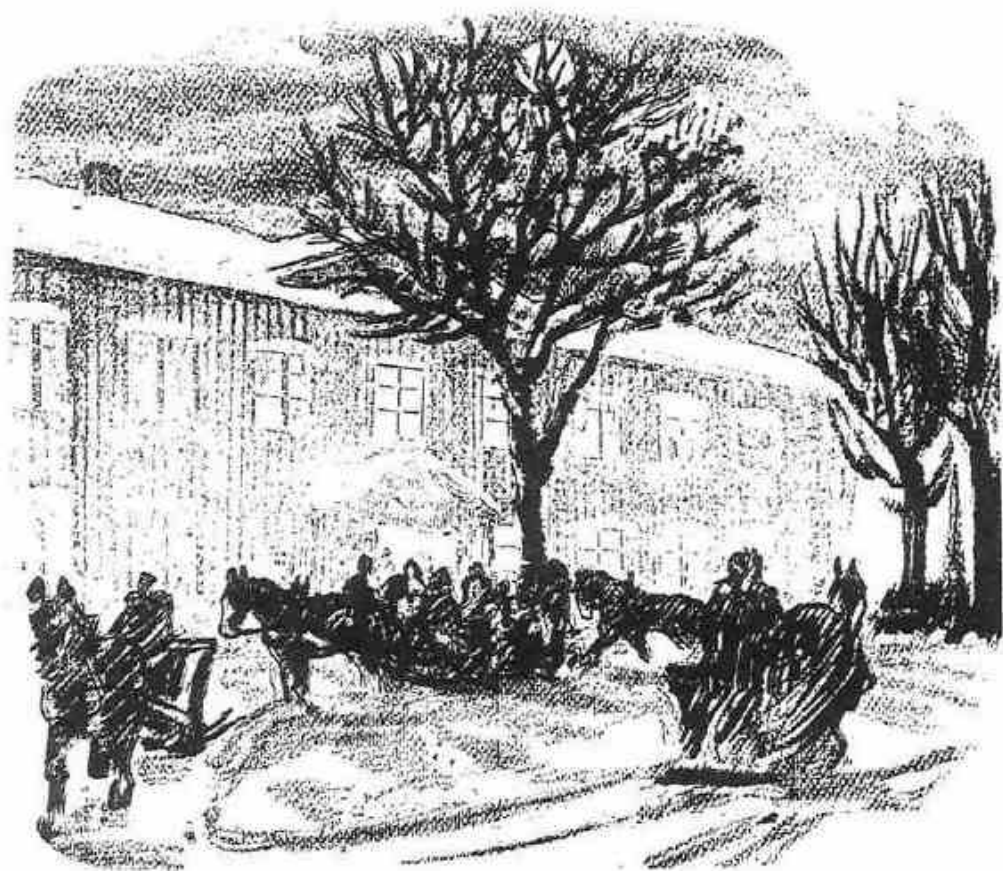
"Takk og ære skal Jølsen ha, som hjelpte mig. Je ske nok passe mig heretter je, I Jølsen, je må ha trått på villgras."

"Farvel da, Tutern", sa Jølsen og gikk.

Det var uti rumhelgen. På Omberg i Ytterbygden ventes julegjester. Den store gård er festlig oplyst, og lyset fra vinduene og lyktene i bislaget kaster et rødgult skjær over snøen og de nærmeste trær i parken.

Enkelte sneffingrer faller. Roll og fruene ser av og til ut gjennom vinduet. Bjerkeveden brenner stille i de store malmovner og gjør at det er varmt og koselig inne, hvor kongerøkelsen brer sin duft over værelsene.

Det er travelt i det store kjøkken, hvor husjomfruen overvåker at alt skal bli ferdig i rett tid. I sidebygningen sitter gårdsgutten og etpar husmenn og tar sig en dram og øl, som er satt inn for anledningen, og venter på å ta mot hestene når gjestene kommer.

(Illustrasjon fra avisartikkelen)

"Når det regner på presten, drypper det på klokkeren", sa Mekkel Nyland idet karene drakk ut sine glass.

Det ringer i dombjellekranser og sortner av hester og kjøretøier op gjennom aléen, og i lyset ved bislaget glitrer det i sæletøienes søvbeslag. I den siste sleden som kjører op foran bislaget sitter Jølsen og frue. Mekkel Nyland tar mot hestene, og Jølsen stiger ut og ønsker Roll og frue god jul. En av tjenestepikene hjelper fru Jølsen ut av fotposen. Jølsen ser gjenkjennende på den som har tatt mot hesten og sier: "God jul du også da, Tutern".

Roll ser forundret på sin gjest og sier: "Å er det for et navn du setter på jegeren min, han heter da ikke så, han, men Mekkel Nyland. Kjenner du ikke han da?"

"Jasså, jasså, da Mekkel. Meget har jeg hørt dig gjeti, og det skulle lykkes dig å lure mig også", sa Jølsen likesom til sig selv idet han gikk inn iorstugangen. Mekkel kjørte skyndsomt vekk med hesten da han fikk Jølsens julehilsen, men han hadde et lurt smil da han spente hesten ifra og satte den inn på stallen.

I orstugangen er det ståk under avkledningen av reisetøiet, hilsing og prat. Damene blir vist ovenpå for å etterse og rette på frisuren. Gjestene blir ved ankomsten traktert med øl og dram samt bakkels. Alt er formelt i førstningen. Herrene gjør damene sin oppvartning med smilende komplimenter og dype bukk.

Brukseierne Oppgård, Holst, Juel og Holmsen samles i felles interesser om trelastpriser, drift og utsiktene for føre og fløtning, og mange skogeiere lytter intenst for om mulig å få høre at prisen steg, så kunne de drive litt mer tømmer enn vanlig.

De unge samledes for sig, og fruene samtalte om tjenere og husmenn, men holdt samtidig øie med de unge, om de kunde opdage mulige tegn til nye forlovelser. Der såes en del militære i paradeuniform fra kadett til obersts grad. Det kastet glans over festen.

Middagen ble servert i salen ovenpå, idet der skulde danses i salen nedenunder. Bordet var dekket i hestekoform, med nystrøkne, skinnende linduke, massivt sølvtøi, slepet glass og krystallglass i flere farver. Lysene fra de store kandelabere brøtes i glassenes mange farver. Fugl og gjødkalvsteken blev gjort alle ære, og akkeviten, vinen og ølet var godt, og stemningen ved bordet steg etterhvert. Taler blev holdt for Kongen, fedrelandet og vertskapet. Batterichefen på Opsahl holdt en velformet og humanistisk tale for kvinnen, og kammerråd Juel på Vestby talte for ungdommen, hvorefter presten takket for maten.

Det var en summen av stemmer, skrapen av stoler som blev skjøvet og dempet latter da alle forlot bordet og derpå gikk nedenunder hvor kaffen blev drukket med konjakk for herrene og likør for

damene. Man samledes gruppevis, de eldre for sig og ungdommen for sig, idet de ventet på at dansen snart skulde begynne.

Musikantene kom inn i salen, satte op sine noter og stemte instrumentene. Klarinetblåser var forhenværende regimentsmusiker Loberg. Sporbund, fiolinist ved Kristiania Teater og hans elev Hagen spilte fiolin. Den store sal var oplyst av talglys i holdere langs veggene. Musikerne satte an sine instrumenter, og på et for uinnviede umerkelig tegn fra Loberg satte musikken i med Karl Johans vals, og snart var dansesalen fylt av dansende par. Officerene danset korrekt, likedan kadettene, og proprietærene gjorde sitt beste, men det kunde ikke nektes at de hadde litt av bondeslengen. Alle måtte danse, selv de eldste, for ingen dame måtte sitte over iallfall første dans. Så kom en Sporbund-rheinlender og derefter Rosenvalsen, men etter den trakk de eldre herrer sig tilbake til kortbordene med de utbredte kort og jetons og spilte polskpas, som da var likså i vinden som bridgen er nu. Fidibuster blev tendt, og snart hadde alle sine langpiper i full damp, og da toddyen kom, blev der samtalt livlig med latter innimellom. Fra dansesalen lød masurkaer, hamburger, vals og rheinlender og gjennom døren fra spilleverelset såes de dansende drive på så lysene langs veggene blaffet av luftdraget.

Ved tolvtiden var der koldt bord opdekket med masser av mat, slik som Selma Lagerløff skildrer det i de svenske gjestebud, og over bordet glimtet det i drammeglassene. Huset viste sin gjestfrihet slik som tradisjon var på Omberg.

Samtalen hadde for lengst forlatt det stive korrekte, det kunde høres mange frie uttrykk, og latteren blev sloppet løs.

Efter bordet samtaltens mens musikantene fik mat. Roll satte sig ved siden av Jølsen og sa: "Du sa da du kom at Mekkal, jegeren min, hadde luret dig. Du må fortelle oss hvordan det gikk for sig".

Jølsen tar et tak i halsbindet, retter hodet op mellem de høie flipper og sier: " Ha, ha, ha ! Ja den Mekkal, den Mekkal", og ler så han rister. Alle lytter spent, og han forteller om møtet med Mekkal eller Tutern. "Jeg lurte litt på om det var sant han sa, men han var så god skuespiller at jeg trodde han. Jeg foreslår en skål for Mekkal for den

(Illustrasjon fra avisartikkelen)

bedrift", sa han og punsjeglassene tømtes under jubel. Lensmannen lo så tårene trillet. Lensmannen var litt av en bygdekonge, som vilde alle skulde bøie sig for ham, og mange likte ham derfor så som så. Blant disse var Hansen på Thorshov, og da latteren var stilnet av sier han: "Hvordan er det lensmann, har ikke Mekkal Nyland gjort dig et puss også? Jeg har hørt litt om det".

Lensmannen likte lite det spørsmålet, men det var ingen vei omkring når Hansen spurte, og han sa: "Jo, det skal være visst han har. Nu skal dere høre: Koen hans Mekkal var ofte kommet inn på engen min, og jeg snakket flere ganger med han om det, og strengt også, men like meget hjalp det. Jeg blev kjed av dette, og da koen igjen kom i mitt jorde, tok jeg og sette den inn og sendte bud til Mekkal om å komme til mig på kontoret. Han kom, stille og beskjeden, slik som vi alle kjenner ham, og jeg sa ham at nu måtte han mulkteres en spesiedaler i sølv for koen, vilde han ha den igjen. "Var det ette mulig, I lensmann, å sette mulkten litt mindre?" sa han og stod og snudde luen sin mellom hendene; men jeg sa nei. "Je

TITTEL: IGN
ISSN: 1501-4479
UTGIVER: Enebakk Historielag
BLADETS ADRESSE: Flisby'n Forlag
Håkon Tysdal
Blomsterveien 24 B
2005 Rælingen
Tlf./faks: 63 83 22 73
TRYKK: Bjørn Bunes Trykk as
Sweigaardsgt. 34, Oslo
UTGIVELSER PER ÅR: 4

ENEBAKK HISTORIELAG

STYRET 2000

Leder: Bjørn Martinsen, Dalefjordingen
tlf. 64 92 60 47

Nestleder/kasserer: Åse Killerud, Dalefjordingen
tlf. 64 92 62 39

Sekretær: Oddvar Wennevold, Hammeren tlf. 64 92 60 46
Styremedlemmer: Viggo Thorshov, Hammeren tlf. 64 92 60 22
Jon Gunnar Weng, Kirkebygda tlf. 64 92 71 49
Anne Marie Holtet, Ytre Enebakk tlf. 64 92 47 07
Rune Bratfoss Ytre Enebakk tlf. 64 92 49 18
Varamedlem: Johan Ellingsen, Flateby tlf. 64 92 80 52

BYGDETUNUTVALGET

Åse Killerud, Bjørn Martinsen, Odd Guslund, Harald Apalnes, Inger
Anne Steffensen, Christian Brevig, varamedlem Randi Rustad Solberg

Bli medlem !

Ta kontakt med en i styret